

Fig. 1. Situationsplan over klosters område. Bogstaverne A-M angiver, hvor der er foretaget udgravning eller er sket iagttagelser. De liggende kors viser begravelser, de skraverede cirkler og ovaler omtrentlige fundsteder for murværk og fundamenter, der med sandsynlighed kan relateres til klosterkirken. Tegnet af Martin Holm Mogensen 2009 på grundlag af matrikelkort. 1:1000. – *Layout plan of the friary area. Letters A-M indicate where there have been excavations or observations. The horizontal crosses show burials, the shaded circles and ovals approximate find-spots for masonry and foundations that are probably related to the church.*

†GRÅBRØDREKIRKE

NEDLAGT 1529

Oversigt. Gråbrødrekloster¹ har muligvis haft sine første spirer 1238, men synes først oprettet 1288 af ridderen Henrik Dulmer, der som grundlag gav sin gård Dueholm med kapel. Klosters sted var byens sydøstlige del i Klostergadekvarteret (fig. 1). De konstaterede fundamentsten og gravfund antyder, at kirken har dannet anlæggets nordfløj, og at dens rester skal søges under og nord for Klostergade. Efter klosters opløsning 1529 blev det udstykket og forsvandt hurtigt. Håndgribelige levn er foruden nogle *formsten af tegl enkelte *ligkister og gravgaver i form af en *rosenkrans og to store *gravsværd.

HISTORISK INDLEDNING. Ifølge en usikker efterretning blev der 1238 bygget nye klostre for franciskanerne både i Lund, Randers, Tønder og Kolding.² Hvis oplysningen om klosters første stiftelse dette år er rigtig,³ må det være opgivet igen eller have fungeret et andet sted end dets senere kendte. For *klosters oprettelse* (eller nyoprettelsen) 1288 skete på grundlag af stifteren Henrik Dulmers gård og kapel,⁴ der må antages at have bestemt institutionens placering. En sådan

grundlæggelse på basis af en stormandsgård i byen svarer til omstændighederne ved tiggerbrødrenes etablering også i Horsens, Vejle og Tønder.⁵ Det tilhørende privatkapel har da i den første tid kunnet tjene brødrene som kirke, gårdens huse som konventbygninger.

Den nye stiftelse blev 14. april 1288 taget under beskyttelse af dronning Agnes, idet hun bad alle om at modtage brødrene velvilligt, 'fremme deres anliggender og behandle dem gunstigt'.⁶ Trinitatis søndag (1. juni) blev brødrene indført i klostret, der blev indviet af bisp Bertold af Slesvig med samtykke af Ribebispen Kristiern.⁷ Stifteren, ridderen Henrik Dulmer, endte selv sine dage som broder i klostret.⁸

Der findes ingen middelalderlig oplysning om kirkens værnehelgen. Men da den nuværende Munkegade på Resens byprospekt (s. 589, fig. 5,20) er anført som »Fruergade«, er der al grund til at antage, at kirken og klostret har været viet *Vor Frue*.⁹ Dette så meget mere, som institutionen tidligt sikrede sig aflad ved ikke mindre end fire store Mariafester (jf. ndf.).

Konventets arkiv er forsvundet, og der kendes end ikke noget seglaftryk. Institutionens historie belyses derfor kun gennem spredte oplysninger om *klostrets funktion, personer og ejendomme*. Kort efter grundlæggelsen erhvervede man sig 1291 særlige indtægtskilder, idet paven udstedte et afladsbrev på ét år og 40 dage til alle, der fromt besøgte franciskanernes kirke i Kolding på 'den hellige Jomfru Marias Bebudelses-, Fødelles-, Renselses- og Himmelfartsdag' og på de hellige bekendere Franciskus', Antonius' og Claras' dage.¹⁰ Sådanne privilegier var særlig vigtige for tiggerbrødre, der ifølge deres fattigdomsløfte alene måtte leve af frommes gaver.

1413 betænkte konventerne i Kolding og Haderslev af Anders Jensen »Tangæbierth«, en adelsmand på Haderslevvejen.¹¹ 1420 skete der et drab i kirken, og den skyldige, væbneren Peder Esgersen Bryning, måtte skøde Ribebispen en gård ved Brande som soning for 'desværre at dræbe en mand i gråbrødrenes kirke i Kolding'.¹² 1436 havde konventet en strid med Koldings borgere om en fiskedam, som biskop Niels af Ribe havde skænket dem, men udfaldet kendes

ikke.¹³ 1476 skænkede Christian I brødrene den grund, som deres tegllade stod på, for at klostret i Kolding kunne 'ydermere bygges og forbedres og dets gudstjeneste øges';¹⁴ åbenbart et vidnesbyrd om senmiddelalderlige byggerier.

Konventerne blev forestået af en guardian, og sammen med husene i Ribe, Slesvig, Haderslev, Tønder, Flensborg og (fra 1494) Husum hørte Koldings under kustodiet Ribe. Provinskonciler for alle nordens franciskanerklostre (provinsen Dacia) afholdtes øjensynligt kun et par gange i Kolding, 1322 og 1474; måske et vidnesbyrd om, at byens stiftelse ikke hørte til de mere fremtrædende.¹⁵

Fra det sene 1400-tal prægedes ordenens historie af en strid mellem to fraktioner, de konservative 'konventualer' og de såkaldte 'observanter', der ønskede at reformere klostrene til en anderledes streng overholdelse af de gamle fattigdomsidealer. Laurids Brandsen, der nævnes 1468 som den første kendte guardian i Kolding, søgte dette år forgæves at få sit kloster reformeret. Han forlod derfor Kolding og blev snart hovedkraften for observansen i Danmark. Hele 11 danske konventer reformerede han. Tre gange stod han som 'vikar' i spidsen for landets observanter, og tre gange drog han til Rom for at kæmpe for sin sag.¹⁶

Klostret i Kolding hørte til blandt de sidste, der blev reformeret. Måske var det institutionens stadige fastholden ved konventualerne, der var skyld i, at den observantvenlige dronning Christine kun et par enkelte gange ses at have betænkt klostret i Kolding: Hun skænkede 1507 brødrene fisk, som de skulle gengælde med messer, og 1520 en hamborgsk gylden til to forgyldte kalke.¹⁷

Efter at kong Hans 1508 udtrykkeligt havde opfordret brødrene i Kolding, der 'førte et uærligt liv', til at lade sig reformere,¹⁸ skete det endelig 1517.¹⁹ Overgangen til observansen indebar blandt andet, at brødrene skulle afhænde deres ejendomme og alene leve af deres betleri. 1523 bortskødede guardianen Hans således klostrets tegllade.²⁰ Enkelte besiddelser var dog tilbage, da klostret blev nedlagt 1529.

Klostrets nedlæggelse. Om konventets sidste tid beretter Krøniken om gråbrødrenes fordrivelse (o. 1533), hvordan kong Frederik I, der var 'for-

dærvet af det lutherske kætteri', kom til Kolding 8. september 1529. På tilskyndelse af byens borgere og adelsmanden Hartvig Andersen Ulfeldt, der selv ønskede at overtage klosteret, sendte kongen først nogle adelsmænd ind i konventet og befalede brødrene at forlade stedet, idet de lagde 100 mark til dem som rejsepenge. Da brødrene blev i deres bolig og ikke ville røre kongens penge, sendte han på ny folk for at jage dem ud og samtidig tilbyde dem en kalk og udstyret til en præstedragt, for at de kunne læse en messe. 'De gik således bort berøvet de almisser, de havde samlet, samt det øvrige af deres klostergods for deres kristne tros skyld og uden at vide, hvor de skulle begive sig hen'. De fordrevne brødre blev i første omgang optaget i andre danske klostre,²¹ dog ikke Niels Jespersen, der blev den første evangeliske præst i byen, og hvis epitafium stadig findes i Skt. Nikolaj Kirke (s. 729).

Efter uddrivelsen synes klostergrunden snart at være udstykket og bygningerne revet ned. Allerede 1530 gav Frederik I sin kok på slottet brødrenes vaskehus,²² og året efter nævnes 'et hus udi gråbrødre kloster i Kolding, hvori Hartvig Ulfeldt havde sine heste'.²³ 1549 udmålte en grund på gråbrødre kirkegård,²⁴ og 1551 var klosterbygningerne åbenbart borte, idet kongen tillod dem, der ville bygge og bo i Kolding, at måtte bebygge den plads, 'hvorpå gråbrødreklostret stod'.²⁵ Ligeledes takserede man 1557 en 'grund og byggeplads', som kongen havde overladt en Klaus Fisker, 'liggende hvor Kolding kloster fordem stod'.²⁶

BELIGGENHED OG ARKÆOLOGISKE IAGTTAGELSER

Klostret var beliggende i middelalderbyens sydøstlige del, hvor det nu mindes af gadenavnene Klostergade, Munkegade og Gråbrødregade (fig. 1).²⁷

I dette område er der siden midten af 1800-tallet gjort et stort antal *arkæologiske iagttagelser* ved nedrivning af huse og nedlægning af kloak- og gasrør. I de første årtier af 1900-tallet blev disse arbejder nidkært overvåget af lokalhistorikeren J. O. Brandorff (†1939), der som byens kæmner var velorienteret om alle anlægsarbejder. Han har i flere tilfælde leveret en smuk dokumentation (jf.

fig. 2). Men som helhed er oplysningerne usystematiske og af begrænset værdi, blandt andet fordi det fremkomne er dårligt lokaliseret. Det er yderligere en vanskelighed, at de fundne bygningsspor ikke nødvendigvis alle stammer fra klostret, men kan hidrøre fra senere bebyggelse.

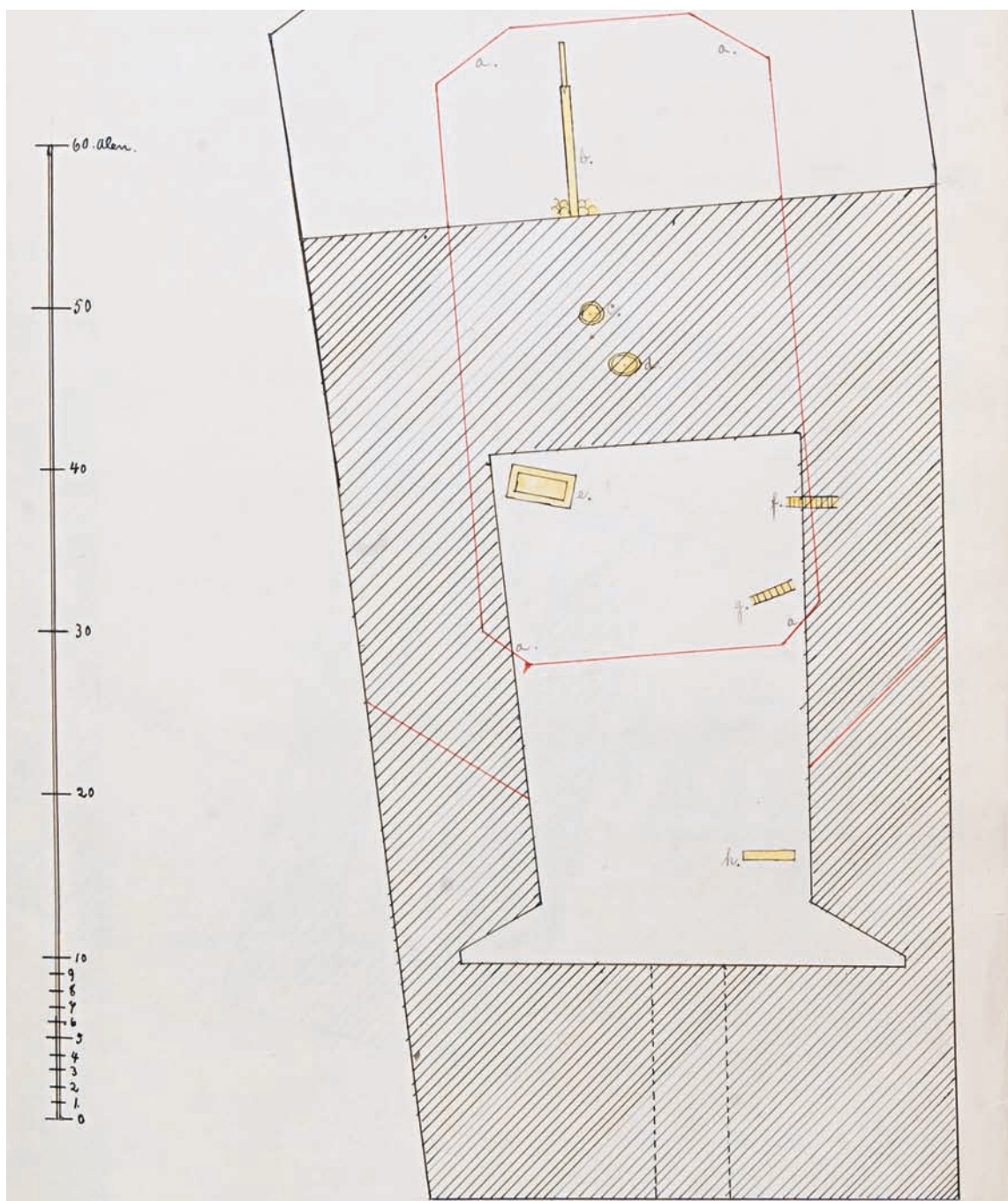
Det fremkomne er koncentreret om den østlige del af Klostergade og parcellerne syd herfor, som nu for en stor del er ubebyggede. Undersøgelserne her er (tilfældigvis) stort set foregået fra øst imod vest, begyndende 1900 med gården i matrikel nr. 457a, fulgt 1922 og 1929 af nr. 457b, 1936 af nr. 459 og 1940 af nr. 459-60.

Det er gennemgående fremkomsten af begravelser, der har vakt opmærksomhed og ført til observation og undersøgelse. Derfor er tilstedeværelsen af begravelser i det væsentlige en selvfølge og underforstået i følgende kronologiske oversigt.

1852 og atter 1870 berettes det, at man ved byggeri på hjørnet af Klostergade og Munkegade var stødt på 'menneskelige skeletter, til dels i aldeles opløst tilstand' (fig. 1A). 1870 var der under et hus fundet 'indtil 40 dødningehoveder' og dertil rester af kister.²⁸ Om tre gravsværd (fig. 8), der formodentlig er optaget i 1800-tallet, fremgår det, at i det mindste det ene var fundet ud for en ejendom ved Klostergades nordside (fig. 1B).²⁹

1900 fandtes ved kloakering i FDB's daværende gård ved Klostergades sydside (fig. 1C) to plankesatte brønde, en vandledning af træ og et antal begravelser af forskellig type, altsammen vist på J. O. Brandorffs plan af gården (fig. 2).¹³ Blandt begravelserne tilhørte flere en ikke hidtil kendt type af 'tremmekister' (jf. fig. 5-6). 1905 fandt man ved nedlægning af gas i Klostergade yderligere to af disse tremmekister, dels ud for Gråbrødregades udmunding, dels lidt østligere (fig. 1D).³⁰

Under brøndgravning ved Klostergades sydside ud for udmundingen af Gråbrødregade stødte man 1908 på munkestensmurværk (fig. 1E), hvis retning dog ikke lod sig bestemme.³¹ Ved samme tid frilagdes på hjørnet af Klostergade og Munkegade to afsnit af munkestensfundamenter, der begge var orienteret øst-vest, men som stødte sammen på en så akavet måde, at de næppe kunne have været sammenhængende (fig. 1F). Herfra stammer muligvis nogle af fem stykker formentl.

Situationsplan over Ejendommen Matr. No. 454 a, Sdr. Klostergade, Kolding.

- De gamle Bygningers Grundrisse.
- Projekteret Nybygning. Indenfor Linien a-a-a-a er Grunden i Måi 1900 udgravet i en Dybde af 2 Al.
- De forskellige Stænd.

der er indgået til Museet på Koldinghus 1918 (fig. 3).³²

Ved udgravningsarbejde 1922 til en lang nord-sydgående rørledning på FDB's grund ved Kloster-gades sydside stødte man på to øst-vestgående rækker af store grundsten med rester af munke-stensmur, 27,5 og 35 m fra gadelinjen (fig. 1G).³³ De tolkedes som rester af en 7,5 m bred øst-vest-orienteret bygning, dog ikke som nogen kloster-fløj, idet Brandorff mente, at der snarere måtte være tale om Karen Holger Gyldenstjernes gård fra Frederik II's tid.

Ved gravningen af en grøft 1929 i fortovet ved Kloster-gades sydside, fremkom der fundamenter på to steder.³⁴ Østligst (fig. 1H) fandtes foruden begravelser tre afsnit af et kraftigt kampestensfundament, vestligst (fig. 1I) foruden fundamentstene nogle formsten, en gulvflise og en ligkiste. At domme efter en gadeplan med påtegninger stødte man 1932 på 'stensætninger' hele tre steder i forbindelse med nedlægningen af en kloak midt igennem Klostergade (fig. 1J).

1936 nedlagde man fra Kloster-gades sydside en sydgående gasledning (fig. 1K).³⁵ Nærmest gaden afdækkedes (i porten) tætliggende begravelser i flere lag og 9 m fra gaden et øst-vestgående fundament af syldsten. Herunder fandtes en knust kiste med skelet samt syd herfor endnu en grav og nogle mindre syldsten.³⁶

Efter nedrivningen 1940 af FDB's ejendomme ved Kloster-gades sydside foretoges der en lidt større undersøgelse af grunden under tilsyn af guldsmed Holger Kyster (fig. 1L).³⁷ Af hans beretning i Kolding Avis og en løst skitseret udgravningsplan fremgår det, at der foruden syldsten for lettere bygninger også blev fundet fundamenter til vestenden af en øst-vestgående bygning cirka 20 m fra gaden. Ud for gavlen havde der åbenbart været muret en ovn.

Fig. 2. Situationsplan ved J. O. Brandorff over udgravning i en ejendom ved Kloster-gades sydside 1900 (nord nedad, jf. fig. 1C). De små bogstaver angiver de fundne begravelser: e: nr. 1, f: nr. 4, g: nr. 5, h: nr. 3 (s. 897-98). I Museet på Koldinghus. – *Layout plan by J. O. Brandorff of excavation in a property on the south side of Kloster-gade, 1900 (north at bottom – cf. fig. 1C). The small letters indicate the burials found.*

1961 fandtes ved udgravning østligst på Kloster-gades sydside (fig. 1M) en begravelse med trækiste (nr. 38) og 1980-82 flere grave vestligere på FDB's tidligere grund. Her konstateredes det, at der næsten intet var tilbage af klostrets kulturlag, idet man blot fandt bunden af gravene overlejret af lag fra 1600-tallet.

KIRKEGÅRD OG BYGNING

Klostrets tomt omkring Klostergade er en lille højning ned imod åen, der vel oprindelig må have udgjort Henrik Dulmers 'Dueholm' med hans gård og kapel. Som det fremgår, strækker de påtrufne begravelser sig over et område på omkring 65×100 m (fig. 1). Kirkegårdens udstrækning kan ikke nærmere bestemmes, idet kun det sydvestre hjørne kan afgrænses nogenlunde, og det er usikkert, hvor langt begravelserne har strakt sig mod nord.³⁸

Ved sammenligning med andre tiggermunkeklostre må man antage, at klostret i sin seneste fase har været et firfløjet, grundmuret anlæg med en klostergård i midten og kirken som enten nord- eller sydfløj. De fundne grave kan dels høre hjemme på en kirkegård i tilslutning til klostret, dels i en central klostergård eller i selve klosterkirken, hvor de mere prominente grave som regel fandtes. Derimod vil der normalt ikke findes begravelser inde i andre klosterbygninger.

En kombination af de sporadiske fund og iagttagelser giver kun et usikkert billede af anlægget. Men meget tyder på, at kirkebygningen skal søges under Kloster-gades nordside og dens nordre husrække.³⁹ Her er gravtætheden tydeligvis stor, og her kan de påtrufne fundamenter og rester af munkestensmurværk (fremdraget 1908, 1929 og 1932) være fingerpeg om kirkens plads. Således kunne fundamenterne og resterne af en teglstensmur i gadens midte (fig. 1J) og under dens sydlige fortov (fig. 1E, I og H) tænkes at repræsentere kirkens sydmur og/eller en tilstødende klostergang.

Mens der ikke findes nærmere beskrivelse af de 1932 iagttagne fundamenter i gadens midte og ved hjørnet til Munkegade,⁴⁰ foreligger der enkelte oplysninger om det afdækkede i gadens sydlige fortov. 1908 (fig. 1E) tales om syldsten med munkestensmurværk, hvis retning dog ikke

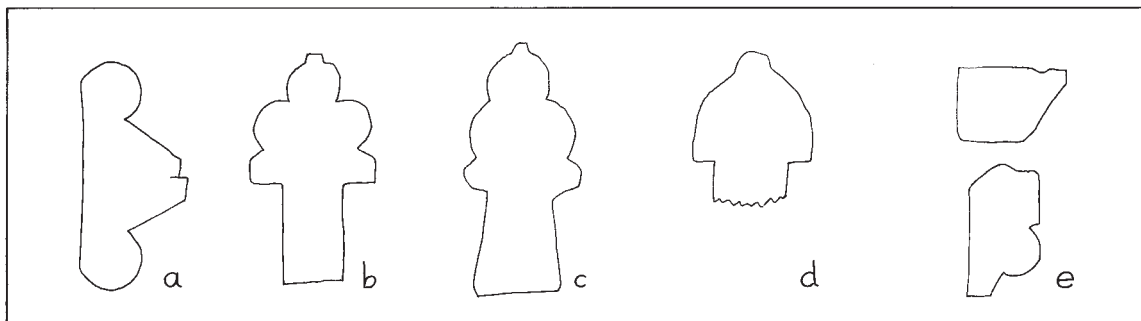

Fig. 3. Formsten formentlig fra hjørnet af Klostergade og Munkegade (fig. 1F), og rimeligvis stammende fra klosterkirken (s. 893, 896). a. Karmsten fra stavværksvindue. b-c. Profilerede hvælvrribbesten med platteryg. d. Hvælvrribbesten med afrundet profil. e. To sten med henholdsvis skråfas og rundstav. Tegnet af Martin Holm Mogensen 2009. 1:10. – *Moulded bricks, presumably from the corner of Klostergade and Munkegade (fig. 1F), and probably from the church. a. Casings stone from bar tracery window. b-c. Profiled vault rib bricks. d. Vault rib bricks with rounded profiles. e. Two bricks, one with chamfering, one with billet.*

kunne bestemmes helt sikkert.⁴¹ Og 1929 sås østligst (fig. 1H) 'adskillige fundamenter og granitsten', heriblandt et afsnit med en 80 cm bred mur af munkesten og et 4,5 m langt (øst-vestgående) fundament, der ikke havde bevaret murværk, men hvis fyld rummede brokker af munkesten og en enkelt hel tagsten (en såkaldt munk).

For kirkebygningens lokalisering under og nord for Klostergade taler tillige fundet af nogle rigt profilerede **formsten* af tegl fra hvælv, stavværksvinduer med mere (fig. 3). De er fremkommet før 1918 øjensynligt på hjørnet af Klostergade og Munkegade (fig. 1F)⁴² og findes nu i Museet på Koldinghus. Det drejer sig om a) en karmsten med to rundstave fra et stavværksvindue; b og c) to halvstens hvælvrribbesten med tre profilled og platteryg; d) en halvstens hvælvrribbesten med afrundet profil; e) to formsten med henholdsvis skråfas og rundstav fra muråbninger.

Såvel vinduesstenen (a) som de to ribbesten (b og c) er af højgotisk type og kendes tilsvarende fra tiggermunkekirkerne i †Kalundborg, Horsens og †Holbæk.⁴³ Dette antyder, at kirken har været påbegyndt ret snart efter klostrets grundlæggelse og vel opført i første halvdel af 1300-tallet.⁴⁴ Der kan således have været tale om en kultiveret bygning i stil med Skt. Nikolaj Kirkes †kor, nedrevet 1886 (jf. s. 617 ff., fig. 26 ff.).

Yderligere fund, der må tale for kirkens placering under og nord for Klostergade, er to **gravsværd* (fig. 8), der formentlig begge er optaget

nordligt i gaden (fig. 1B). Sådanne gravsværd hører nemlig normalt hjemme i mandlige adelsbegravelser foretaget inde i selve kirkerummet.⁴⁵ Sværdene bør således stamme fra begravelser i kirkegulvet eller i et tilstødende kapel (jf. s. 265).

Kirken og klostret. Hvis klosterkirken således har ligget, hvor nu Klostergade løber, må den efter begravelsernes samlede udbredelse formodes at have udgjort klosterkompleksets nordfløj. Det vil betyde, at de mange grave syd for Klostergade i vid udstrækning må have hørt hjemme i klostergården og dens korsgange. De påtrufne fundamenter i syd kunne da, uanset Brandorffs betæneligheder, tolkes som vidnesbyrd om den sydføj, der bør have ligget her.⁴⁶

INVENTAR

Af kirkens inventar kendes kun omtalen af de to kalke, som dronning Christine skænkede brødrene 1520; den kalk, som de øjensynligt fik tilbudt ved udjagelsen 1529 (jf. historisk indledning), er næppe kommet i brug i klostret.

GRAVMINDER

De væsentligste mindelser om gråbrødreklostret er de mange begravelser, der siden midten af 1800-tallet er iagttaget og dokumenteret inden for et område nord og syd for Klostergades østlige del (fig. 1). Kisterne og ligene var, bortset fra

nogle enkelte (nr. 20-26), alle orienteret øst-vest med hovedet i vest. Øjensynligt varierede orienteringen lidt (jf. fig. 2), uden at man dog tør lægge noget heri.

Typer og dateringer. Almindeligvis er begravelserne foretaget uden kiste. Derfor beskrives simple grave kun undtagelsesvis og opregnes ikke systematisk.

Kun for ganske få begravelsers vedkommende giver form, type eller gravgaver grundlag for en lidt nærmere datering. To var *murede* (nr. 1-2, jf. fig. 4) og tilhører dermed en type, der kan gå tilbage til 12-1300-tallet. Der nævnes kun to grave med 'almindelige' *trækister*. Den ene kiste var trapezformet (nr. 3, jf. fig. 5) og dermed snarest fra klostrets ældre tid, mens en rektangulær kiste (nr. 38) kan antyde en senere datering.⁴⁷

En ganske særlig udgave af trækisten er den såkaldte *tremmekiste*, en art bære, der udgøres af to på højkant stående planker, der står parallelt og forinden forbindes af indtappede rundstokke som leje for liget (fig. 5-6). Typen er tidligst påvist netop i Kolding og blev publiceret allerede 1906 af J. O. Brandorff, der 1900 havde optaget flere af denne type, og fik dem bevaret for eftertiden (jf. fig. 5-6). Siden er typen også påvist andre steder i landet, men har ikke generelt kunnet dateres nærmere end til middelalderen.⁴⁷ I Kolding har typen åbenbart været særlig anvendt, idet den med hen ved 34 eksempler (nr. 4-37) er langt den hyppigst registrerede, hvorfor den her fremlægges som en særlig gruppe. Tremmekisternes rå forarbejdede planker er almindeligvis af egetræ, men der er også anvendt bøg, fyr og lind. Til tværstokkene, der er anbragt i en afstand af 15-20 cm, ses anvendt hassel og i enkelte tilfælde el.

Fire begravelser må på grundlag af deres *gravgaver* kunne dateres til sent i klostertiden (nr. 39-42). En mulig *fællesgrav* blev påtruffet 1940 nær kirkegårdens øjensynlige sydvesthjørne (fig. 1L).

Tidlige grave, 12-1300-tallet. 1) *Muret af munkesten*, afdækket 1900 under en gårdsplads ved Klostergades sydside (fig. 2e, 1C). Den rektangulære grav, indvendig ca. 185×40 cm, var muret i helstens tykkelse. Graven var kun to skifter høj. Liget lå urørt, bortset fra at hoved og hals var forrykket ved nedlæggelse af en drænledning.

2) (Fig. 4) *muret* af munkesten. Fundstedet er ukendt, og graven kendes kun fra en anonym tegning fra begyndelsen af 1900-tallet, der angiver længden til ca. 185 cm. Tegningen viser graven forstyrret og dens sider opmuret i helstens tykkelse.

3) (Fig. 5) med **kiste af egetræ* i form som 'en langagtig pakkasse', fundet 1900 under samme gårdsplads som nr. 1 (fig. 2h, 1C). Bunden er i behold, trapezformet, ca. 185×35/25 cm. Bevaret er også det nedre af langsiderne og et endestykke. Spor efter låg eller dække sås ikke. I Museet på Koldinghus.

Tremmekistegrave, 12-1500-tallet. 4) (Fig. 5-6), fundet 1900 under samme gårdsplads som nr. 1 og 3 (fig. 2f, 1C). Den bevarede **kiste* er trapez-

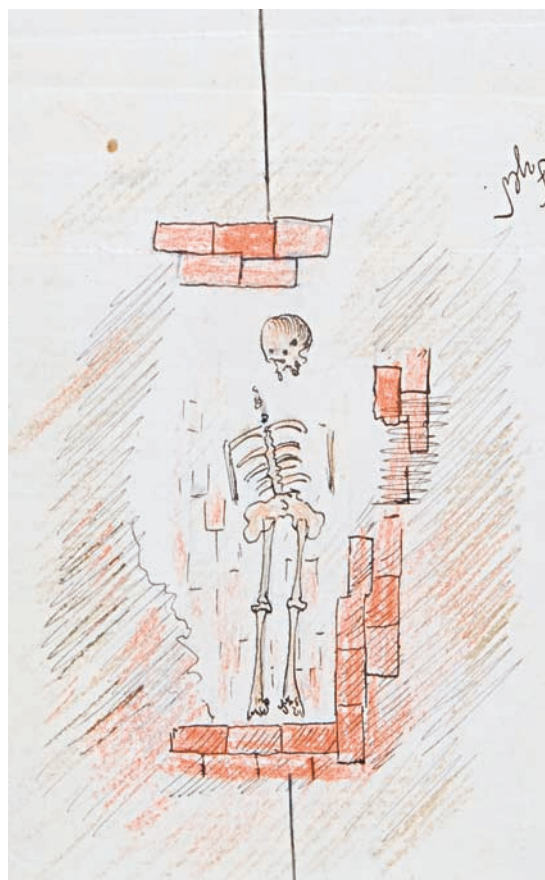

Fig 4. Begravelse nr. 2, 12-1300-tallet, ukendt fundsted (s. 897). Usigneret tegning i Museet på Koldinghus. – *Burial, 12-1300s, unknown find-spot.*

Fig. 5. Tre *ligkister (s. 897 f.) optaget 1900 på ejendommen matr. nr. 457a syd for Klostergade (fig. 1C, jf. fig. 6). Fra venstre ses nr. 3, måske fra 1300-tallet (kun bunden bevaret), nr. 4 og 5, de to sidste tremmekister, der ikke kan dateres nærmere end til 12-1500-tallet. I Museet på Koldinghus. Foto urmager Ludvig Thomsen. – *Three *coffins raised in 1900 on the south side of Klostergade (fig. 1C, cf. fig. 6). From the left, no. 3, perhaps from the 1300s (only the bottom preserved), nos. 4 and 5, the latter two barred coffins that cannot be dated more precisely than to the 12-1500s.*

formet, 202×48/28 cm, 27 cm høj, siderne af egetræ er lige afskåret ved hovedenden, skråt ved fodenden, så underkanten er længere end overkanten. Ved underkanten har begge planker indboret ni huller (tværmål ca. 2,5 cm), hvori der er indsat forbindende pinde (oprindelig af hassel, nu fornyede). Også overkanterne forbindes af to afstivende pinde. Bearbejdningen, med sav og økse, er yderst rå, og \uparrow pinde havde ved fremdragelsen til dels rester af bark. Liget lå på ryggen, fuldt bevaret, og målte ca. 155 cm. Kisten opbevares nu i Museet på Koldinghus (inv. nr. 9130).

5) (Fig. 5) fundet 1900 under samme gårdsplads som nr. 1, 3 og 4 (fig. 1g, 3C). *Kisten, der ved fremdragelsen var stærkt forstyrret, er 169 cm lang, med huller til syv runde tværpinde forne-

den og én foroven ved hovedenden. Yderligere tre huller (fundet med rester af pinde) findes kun i den ene sideplanke og er derfor svært forklarlige. Museet på Koldinghus (inv.nr. 9131).

6) Kun rester af *kisten er fundet, vistnok i Klostergade 1900 af smedemester A. Olsen, der overdrog dem til J. O. Brandorff.⁴⁸ Bevaret er det ene sidestykke, 105 cm langt, stærkt afrådet i højden. Begge enderne er lodret afhuggede, og nær underkanten er boret otte huller til tværpinde. I Museet på Koldinghus.

7) Fundet 1905 ved nedlægning af gasrør i Klostergade nogenlunde ud for Gråbrødregades munding (fig. 1D).⁴⁹ Af *kisten er bevaret sideplankerne, 130 cm lange, 22 cm høje, hver med 13 huller til lavt siddende tværpinde (rester fandtes). Herudover ses, noget højere nær fodenden,

to lidt større, firkantede huller med rester af en tilsvarende, forbindende pind. Kisten findes nu i Nationalmuseet (inv.nr. D 6049).

8-18) Alle 11 fundet 1922 syd for Klostergade (fig. 1G).⁵⁰ De to sydligste grave fandtes ca. 36 og 34 m syd for gaden, henholdsvis lige syd for og inden for den da konstaterede bygning. Umiddelbart nord for denne, ca. 22-25 m fra gadelinjen, fandtes yderligere fem tremmekistegrave tæt sammen, dog med enkelte kisteløse grave ind imellem.⁵¹ Den midterste af kistegravene var størst med en længde af 215 cm. Dens planketykkelse var 2,5 cm, og der fandtes ti huller til tværpinde langs underkanten, ét oventil.⁵² Af de fundne kraniervakte ét interesse på grund af sin ringe størrelse og skønnes at tilhøre et barn på ca. 8-10 år.

Nordligere, ca. 11-13 m syd for gaden, fandtes yderligere fire grave af typen, der dog på grund af byggearbejder havde fået benenden amputeret. For disse som for de øvrige grave fundet 1922 gjaldt, at tremmekisterne ikke blot var af egetræ, men også af bøg og fyr.

19) Fundet 1932 i Klostergade (fig. 1J). Af kisten, der blev optaget under tilsyn af Hugo Matthiessen, Nationalmuseet, var den ene side udført af eg, den anden af lind.

20-26) Fundet 1936 ved Klostergades sydside i porten (fig. 1K). Gravene lå tæt sammen, kisterne var af 1½ tomme tykt egetømmer, tremmerne af

elletræ, men stærkt opløste. Mærkeligt nok var gravene skiftevis orienteret imod øst og vest. De gravlagtes skeletter var velbevarede, enkelte ret små, andre store og kraftige 'med gode tænder', vurderet til 'mænd omkring 40-50 år'. Kisterne måtte af hensyn til ledningen hugges igennem, og under dem fandt man flere kisteløse grave direkte på sandlaget. Blandt de fundne var, mente man, en kvinde.

27) Fundet 1936 få meter syd for ovennævnte under en stor fundamentsten. Kistesiderne var en ubestemmelig træsort, som ikke var eg. Og såvel kisten som skelettet, der skønnes at tilhøre en mand, var knust af stenen.

28) Fundet 1936 nogle meter syd for nr. 27 og kendt gennem et fotografi (i Museet på Koldinghus). Hovedet er på fotografiet retvendt, men blev ved fremdragelsen fundet nedadvendt.

29-35) Fundet 1940 ud mod Klostergades sydside (fig. 1L).³⁷ Kisterne stod ved siden af hinanden med ca. 1 meters afstand. Øst herfor fandtes endnu to tilsvarende rækker begravelse, hvis karakter ikke beskrives nærmere.

36) Fremdraget 1940 syd for de ovenstående (fig. 1L). Den havde nærmest 'stigeform', idet sidestykkerne dannedes af smalle lægter.

37) Fundet 1961 på grunden til det nye telefonhus (fig. 1M). Den lå ca. 2,5 m inden for husrækken og ca. 5 m øst for nærmeste gavl i

Fig. 6. *Ligkiste af tremmetype fra begravelse nr. 4, 12-1500-tallet (s. 897 f.). I Museet på Koldinghus. Foto AM 2008. – *Coffin of barred type from burial no. 4, 12-1500s. In the Museum at Koldinghus.

Fig. 7. *Gravgaver fra begravelse nr. 39, o. 1475-1525 (s. 900), rosenkransperler samlet til en krans og en snor, den første med hængeamulet af bly. Endvidere et vokslys (dåbslys). Fremdraget 1936 (fig. 1L). Foto AM 2008. – *Grave goods from burial no. 39, c. 1475-1525, rosary and short string of beads, the former with a pendant of lead. Also a wax candle (baptismal candle).

vest. Kisten var af egetræ, 180 cm lang, og havde et hældende låg.⁵³

Senmiddelalderlige grave – ca. 1475-1525. 38) Omtalt som en 'kassekiste' og derfor snarest senmiddelalderlig. Fundet 1940 syd for nr. 29-35 (fig. 1L).

39) Af ukendt type, fundet 1936 syd for nr. 29-35 (fig. 1L). Liget havde som gravgave en *rosenkrans (måske to) med lille hængeamulet og et *vokslys, der må opfattes som et dåbslys (fig. 7). Kransen, der som så ofte var lagt i hænderne på liget, omfatter ti flere end de normale 52 perler, og er derfor rekonstrueret som to kranser. De i alt 62 perler er af træ undtagen én, som er af rav i sort indfatning.⁵⁴ Den blystøbte hængeamulet er nu afbrudt, 2×1,8 cm, og smykket af et diminutivt krucifiksbillede. Gravfundene findes i Museet på Koldinghus (inv.nr. 12339).

40-42) Tre grave af ukendt form, hvoraf der tidligt, formentlig i 1800-tallet,⁵⁵ er optaget gravgaver bestående af tre *gravsværd. De to var store gravsværd (fig. 8), der via skomager P. M. Møllers (†1916) privatsamling er kommet til Museet på Koldinghus; de er vistnok begge fremdraget i Klostergade ud for nr. 19 (fig. 1B).⁵⁶ Det ene sværd (fig. 8 th.) er 138,5 cm langt (klingen 80 cm), knappen pæreformet, og den beskadigede paréerstang er 5 cm lang (inv.nr. 5392). På klingen ses et mærke i form af et indslået bogstav. Det andet sværd (fig. 8 tv.) er 102,5 cm langt (heraf klingen 87 cm), angelen er afbrudt, og på klingen er indpunslet et mærke i nøgleform (inv.nr. 5467). Endnu et †gravsværd var mere 'kârdeagtigt' og havde fået klingen bøjet på to steder, idet det åbenbart var forsædligt ødelagt inden nedlæggelsen.

KILDER OG HENVISNINGER

Arkivalier. *Museet på Koldinghus. Indberetninger.* Udskrifter af 'Brune Bog 1908' (fundament). – Optegnelser af skomager P. M. Møller (†1916). – J. O. Brandorff, S. Borch og Chr. Jørgensen 27. sept. 1900 (vandleddning, brønde, begravelser m.m.). – J. O. Brandorff 1922 (murværk, begravelser). – J. O. Brandorff 1932 (brønde, formsten m.m., begravelse). – Thure Schachner 1936 (fundament, begravelser). – Usigneret, 8. marts 1961 (kistegrav). – Vivi Jensen 1980 (begravelse). – Bi Skaarup 1980 og 1982 (begravelse).

Tegninger og opmålinger. *Museet på Koldinghus.* To skitseopmålinger af undersøgelse på matr. nr. 457a ved J. O. Brandorff 1900. – Skitse af munkestensgrav ved J. O. Brandorff 1900. – Tegning af munkestensgrav, udateret og usigneret. – Indmåling af fundamenter på hjørnet af de to Klostergader, udateret, usigneret. – To skitseopmålinger af undersøgelse på matr. nr. 457 med skitse af tremmekistegrav april-maj 1922 ved J. O. Brandorff. – Skitseopmåling af undersøgelse i (Sønder) Klostergade ud for matr. nr. 458 ved J. O. Brandorff aug. 1929. – Gadeplan med angivelse af fund fra nedlægning af kloakrør i (Sønder) Klostergade 1932. – Opmåling af udgravning for kloakledning i (Sønder) Klostergades sydside matr. nr. 459 ved J. O. Brandorff 1936. – Udgravningsplan og 15 skitser ved Erik Lundgren 1940. – Usigneret tegning af kiste, gengivet i Skalk 1961, nr. 2, 12.

Litteratur. J. O. Brandorff, »Gråbrødre Klosteret i Kolding«, *ÅrbVejle* 1906, 19-37. – Vilh. Lorenzen, *De danske Franciskanerklostres Bygningshistorie*, 1914, 31-33. – Johs. Lindbæk, *De danske Franciskanerklostre*, 1914, 120-24. – Hugo Matthiessen, »Det middelalderlige Kolding. Paa Grundlag af I. O. Brandorffs Undersøgelser«, *ÅrbVejle* 1929, 34-37. – Sigvard Skov, »- tager kisten på bag«, *Skalk* 1961, nr. 2, 11-12. – Hans Krongaard Kristensen, »Tiggerklostrenes bygninger i Horsens, Vejle og Kolding«, *ÅrbVejle* 2003, 30-42.

Avisartikler. *Kolding Avis* 13. marts 1852, 21. maj 1870, 22. maj 1900, 25. jan. 1915, 15. juli og 3. nov. 1940. – *Kolding Dagblad* 23. marts 1936. – *Folkebladet Sydjylland* 12. marts 1993.

Redaktion ved Ebbe Nyborg. Engelsk oversættelse ved James Manley. Redaktionssekretær Heidi Lykke Petersen; teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedso. Redaktionen afsluttet 2008.

¹ Det har i Skandinavien hævd at benævne sådanne tiggermunkestiftelser klostre, selv om de rettelig ikke rummede munke, men brødre. I Tyskland taler man om et 'konvent' i England om et 'friary'.

² *Annales Ecclesiae Danicae Diplomatici* I, 1741, 650.

³ For oplysningens autenticitet taler, at klostrene både i Lund og Tønder (*DK Sjyll* 1024) faktisk blev grund-

Fig. 8. To *gravsværd, o. 1475-1525, fra adelsbegravelse (nr. 40-41, s. 896, 900), vistnok begge fremdraget af Klostergade (fig. 1B). I Museet på Koldinghus. Foto AM 2008. – *Two *funerary swords, c. 1475-1525, from aristocratic burials (nos. 40-41), apparently both excavated from Klostergade (fig. 1B).*

lagt 1238, mens stiftelsen i Randers skal være oprettet 1236.

⁴ Peder Olsens kronike trykt i *Scriptores Minores Historiae Danicae Medii Aevi* ved M. Cl. Gertz, II, 1922, 300 f. Om kronikens kildeværdi se Jørgen Nybo Rasmussen, *Broder Peder Olsen som de danske Franciskaneres historiker*, 1976.

⁵ S. 259 f., *DK Århus* 553 f., *DK Sjyll* 1023. Jf. Hans Krongaard Kristensen, »Tiggerklostrenes bygninger i Horsens, Vejle og Kolding«, *ÅrbVejle* 2003, 31 f.

⁶ *DiplDan* 2. rk. III, 289. Stiftelsen skulle ske 'for at øge gudstjenesten og til bod for vor sjæl og samtidig

til bod for vore forfædres sjæle og især vor højtelskede ægtefælles sjæl', dvs. den nyligt myrdede kong Erik Klipping.

⁷ *Peder Olsens Krønike* (jf. note 4) 300 f. Jf. J. Lindbæk, *De danske Franciskanerklostre*, 1914, 120 f. med note 22.

⁸ *Peder Olsens Krønike* (jf. note 4) 300 f. Henrik Dulmer kendes ikke i øvrigt, men slægten var senere knyttet til Ribeområdet. *Lindbæk 1914* (jf. note 7) og Ingrid Nielsen, »Ribeborgeres segl«, *Heraldisk Tidsskrift* 1976, 182-83.

⁹ Når *HofmFund* IV, 674 vil vide, at klosteret var fundet »S. Francisco til Ære« må der blot menes, at det var franciskansk.

¹⁰ *DiplDan* 2. rk. IV, 30.

¹¹ *Årsberetninger fra det kongelige Geheimearkiv* I, 1848-54, 35 f. Ifølge *Lindbæk 1914* (jf. note 7) 121, blev han begravet i Mariakirken i Haderslev.

¹² *Repert* 1. rk. III, 5849. Gården Dysling hedder nu Dørslund.

¹³ J. O. Brandorff, »Graabrødre Klosteret i Kolding«, *Årb Vejle* 1906, 19-37.

¹⁴ *Repert* 2. rk. II, 387.

¹⁵ *Lindbæk 1914* (jf. note 7) 121, 265-66 note 21, og Jørgen Nybo Rasmussen, »Die Franziskaner in den nordischen Ländern im Mittelalter«, *Franziskanische Forschungen* 43, Kevelaer 2002, 518 ff.

¹⁶ *Lindbæk 1914* (jf. note 7) 56-68.

¹⁷ *Dronning Christines Hofholdningsregnskaber*, 1904, 261, 401.

¹⁸ *Regesta Diplomatica Historiæ Danicæ* 2. rk., I, 2 (1889), 1118.

¹⁹ *Scriptores Minores* (jf. note 4) II, 319. *ActaPont* VI, 4689. *Lindbæk 1914* (jf. note 7) 75, 121.

²⁰ *Regesta* (jf. note 18) 2. rk., I, 2, 1318.

²¹ *Scriptores Minores* II, 351 ff. Dansk oversættelse: *Krøniken om graabrødrenes fordrivelse fra deres klostre i Danmark*, oversat af Henning Heilesen, 1965, 51 ff.

²² *Regesta* (jf. note 18) 2. rk., I, 2, 1509.

²³ *Frederik I.s Registranter* 461.

²⁴ *DaMag* 4. rk, bd. 4, 97.

²⁵ *KancBrevb* 10. marts 1551.

²⁶ *Regesta* (jf. note 18) 2. rk., II, 1 (1895), 275.

²⁷ De to første hed tidligere Søndre og Østre Klostergade.

²⁸ *Kolding Avis* 13. marts 1852 og 21. maj 1870.

²⁹ Matr. nr. 395.

³⁰ *Brandorff 1906* (jf. note 13). Fundene gjordes ud for matr. nr. 58 og 60.

³¹ Fundet gjordes ud for matr. nr. 460.

³² De fire af disse kom angiveligt fra nuværende Munkegade. Kun et af stykkerne er registreret (inv.nr. 13530).

³³ Matr. nr. 457b.

³⁴ Matr. nr. 457b(?) og 458.

³⁵ Matr. nr. 459.

³⁶ Planen er gengivet i *Krongaard Kristensen 2003* (jf. note 5) 37, hvor den henføres til 1932.

³⁷ Matr. nr. 460.

³⁸ De 1852 og 1870 gjorde fund nord for Klostergade er kun stedfæstet inden for et matrikelnummer (398), hvis grundstykke strækker sig langt nordud.

³⁹ Allerede en artikel i *Kolding Avis* 25. jan. 1915 ville vide, at 'kapellet' havde 'ligget på den nordre side af klostret og havde en længde på ca. 30 m eller 1½ gang så lang som kapellet på Koldinghus'.

⁴⁰ På gadeplanen 1932 er anført, at fundamenterne er fotograferet, men billederne kendes ikke mere.

⁴¹ Murværket forløb vistnok nogenlunde parallelt med husfacaden og strakte sig ind under denne.

⁴² De fire kommer udtrykkeligt fra Munkegade.

⁴³ *DK Holbæk* 2840 og 3332 med fig. 11a samt *DK Århus* 5704 med fig. 44b. Jf. også Elna Møller, artiklen 'Hvæl' i *KultHistLeks* VII, spalte 190.

⁴⁴ Yderligere \ddagger formsten, der var opsamlet tidligere af J. O. Brandorff, gav ham det indtryk, at »Bygningerne have haft Krydshvælvinger og murede Vinduespiller«. Han omtaler det fundne således: »Jeg har samlet Ribbesten fra Hvælvinger og Sprossen fra Vinduer, begge svarende til den almindelige Størrelse af Munkesten«. *Brandorff 1906* (jf. note 13) 30.

⁴⁵ Lis Nymark, »Et nyfundet gravsværd fra Æm kloster med katalog over middelalderlige gravsværd fra det nuværende Danmark«, *hikuin* nr. 6, 1980, 121 ff. Jf. dog s. 907 et gravsværd, der er fundet et nok så beskedent sted som i Koldings Skt. Jørgensgård.

⁴⁶ Fløjens karakter af økonomibygning bekræftes vel af de fundne brønde, vandrerne og ovnen.

⁴⁷ Jakob Kieffer-Olsen, *Grav og gravskik i det middelalderlige Danmark – 8 kirkegårdsudgravninger*, Århus 1993, 122 f og 131 f.

⁴⁸ *Brandorff 1906* (jf. note 13) redegør s. 36 for stykket blandt de øvrige tremmekister fra Sønder Klostergades sydside, men der er næppe tvivl om, at der er tale om det (hos ham) s. 33 nævnte sidestykke, som han havde fået fra smedemester Olesen.

⁴⁹ Ud for matr. nr. 460.

⁵⁰ Matr. nr. 157b.

⁵¹ På udgravningsplanen er kisternes bredde angivet som 55, 42, 47, 42 og 37 cm.

⁵² Kistens ene side er skitsemæssigt antegnet på J. O. Brandorffs opmåling af udgravningen. Enderne er vist lodret afskårne, fodenden med skrående højde.

⁵³ Kisten er præsenteret og afbildet af Sigvard Skov, »tager kisten på bag«, *Skalk* 1961, nr. 2, 11-12.

⁵⁴ Om rosenkranse som gravgaver se Hanne Dahlerup Koch, »Rosenkranse i graves«, *hikuin* nr. 27, 2000, 107-36.

⁵⁵ Fundene må antages gjort før Brandorffs funktions-tid, da han ellers ville have nævnt dem i sine erindringer. Venligst meddelt af Vivi Jensen.

⁵⁶ Kilden er dels P. M. Møllers optegnelser, der nævner det ene sværd som fundet dér, dels Hugo Matthiessen, der i *Årb Vejle* 1929, 34 f hævder fundstedet for begge.